

دوفصلنامه تاریخ علوم و فناوری دوره اسلامی
سال سیزدهم، شماره‌های اول و دوم، سال ۱۴۰۳
شماره پیاپی: ۲۵ و ۲۶

صاحب امتیاز: مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب
مدیر مسئول: اکبر ایرانی
سردبیر: محمد باقری
مدیر داخلی: زینب کریمیان
اجرای جلد: محمود خانی

مدیر فنی و امور چاپ: حسین شاملوفرد

همکاران علمی

حسن امینی * حمید بهلول * پویان رضوانی * فاطمه سوادی * حنیف قلندری * یونس کرامتی * امیرمحمد گمینی
شمامه محمدی‌فر * راضیه‌سادات موسوی * یونس مهدوی * سجاد نیک‌فهم خوب‌روان

مشاوران علمی

یوسف ثبوتی * توفیق حیدرزاده
محمدابراهیم ذاکر * حسن طارمی * مهدی محقق
حسین معصومی‌همدانی * محمدجواد ناطق * سیدحسین نصر
علی بابایف (جمهوری آذربایجان) * جان لنارت برگرن (کانادا) * گلن وان بروملن (کانادا) * احمد جبار (فرانسه)
سرگی دمیدوف (روسیه) * رشدی راشد (فرانسه) * جمیل رجب (کانادا) * سری‌رامولا سارما (آلمان)
ژاک سزیانو (سوئیس) * جورج صلیبا (امریکا) * حکیم سید ظل‌الرحمان (هند)
مصطفی موالدی (سوریه) * یان پیتر هونخندایک (هلند) * میچیو یانو (ژاپن)

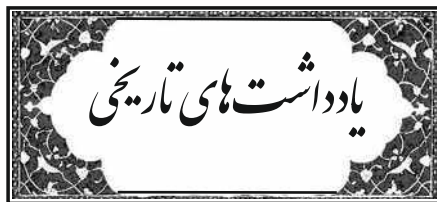
تصویر پشت جلد: نقش کاشیکاری از مدرسه العنبرگ در سمرقند با کتیبه: العلم کنز عظیم [لا یفنا (از حضرت علی (ع))]

نشانی مجله: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و ابوریحان، ساختمان فروردین، شماره ۱۱۸۲، طبقه چهارم، شماره ۱۶
کد پستی: ۹۳۵۱۹-۱۳۱۵۶ تلفن: ۰۶۶۴۹۰۶۱۲ دوزنگار: ۰۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir

miraselmi@mirasmaktoob.ir / miraselmi90@gmail.com

بها: ۶۰۰۰۰۰ تومان

مکان‌یابی مزار شمس‌الدین خفری

محمد رضا عرشی^۱

شمس‌الدین محمد بن احمد خفری (د ۹۴۲ یا ۹۵۷ق) حکیم، ریاضیدان و از دانشمندان برجسته هیئت و نجوم است که در نیمه دوم سده ۹ قمری در شهرستان خفر استان فارس به دنیا آمد. در شیراز تحصیل کرد و بعدها به کاشان سفر کرد و به تألیف و تدریس پرداخت و تا آخر عمر در کاشان زیست. وی شاگرد سید صدرالدین محمد دشتکی (۸۲۸-۹۰۳ق) و استاد شاه

برگ پشت انتهای نسخه خطی شماره ۸۲۸ مجموعه طباطبایی کتابخانه مجلس

طاهر بن رضی‌الدین اسماعیل حسینی دکنی انجدانی (متولد همدان و مقیم کاشان) بود. خفری معاصر محقق کرکی و از معتمدان وی در کاشان بوده است و کرکی گاهی در زمان سفرهای زیارتی، خفری را جانشین خود جهت مراجعات امور دینی و دنیوی مردم کاشان قرار می‌داد.

سید جلال‌الدین طهرانی (در گاهنامه ۱۳۱۱ شمسی، ص ۱۶۳) نقل می‌کند که در پشت نسخه خطی کتاب منتهی‌الادراک خفری [نسخه شماره ۸۲۸ مجموعه طباطبایی کتابخانه مجلس]^۲ ثبت شده که وی روز یکشنبه ۲۸ صفر ۹۴۲ق درگذشته و قبرش در کاشان خارج درب عطا در حوالی

۱. کارشناس ارشد تاریخ علم و دبیر ریاضیات، arshy1001@yahoo.com

۲. از سجاد نیک‌فهم خوب‌روان برای ارسال تصویر این برگ از نسخه موردنظر سپاسگزارم.

مقبره مقصود بیگ^۱ در زمین خواجه مظفر مخدوم است (اشراق، ص ۳۱۶)^۲. حسن نراقی (د ۱۳۶۸ش) از مورخان تاریخ کاشان نقل می‌کند: این بقاع قدیمی در بیرون دروازه عطا، معروف به مقصود بیگی، مدفن بزرگانی چون شمس‌الدین محمد علامه خفری و مشاهیر دیگر و مقبره مجدالدین مظفر از اخلاف سید ابوالرضا راوندی^۳ و برادر زن شاه شجاع مظفری است. این بقاع که دارای کاشی‌های قدیمی و سنگ‌های مرمر و درب‌های منبت‌کاری بود، در هرج و مرج‌های اواخر دوره قاجار و هرج و مرج‌های ۱۵ ساله اشراش (به سرکردگی نایب حسین کاشی) غارت و تخریب شد (نک: نراقی، ص ۱۳ و ۱۴)^۴. مجدالدین مظفر مذکور، فرزند سید لطیف است. سید لطیف که به خان نیز مشهور بوده، بانی مدرسه سید لطیف (خان) در کاشان است. این مدرسه ظاهراً محل تحصیل غیاث‌الدین جمشید کاشانی (د ۸۳۲ق) بوده و کاشانی در نامه‌های خود به پدرش به آن اشاره کرده است (نک: باقری، ص ۸۸)^۵. دختر سید لطیف به نام خانزاده همسر شاه شجاع مظفری (حک: ۷۶۰-۷۸۶ق) و مادر سلطان زین‌العابدین مظفری (حک: ۷۸۶-۹۰۷ق) است. اطاعت نکردن سلطان زین‌العابدین از تیمور باعث حمله تیمور به اصفهان در سال ۸۸۹ق شد. سید مظفر کاشی -دایی سلطان زین‌العابدین- همراه با دیگر بزرگان شهر از تیمور امان گرفتند و او را راضی کردند که در ازای دریافت مال از حمله صرف نظر کند ولی اقدام ناپسند فرستادگان تیمور و شورش مردم اصفهان و قتل فرستادگان، باعث حمله به شهر و قتل عام هفتاد هزار نفر از مردم اصفهان شد (بیات، ص ۳۴۵)^۶. شاید او بعد از حادثه اصفهان به کاشان بازگشته و در آنجا وفات یافته و در این بقعه دفن شده است.

نگارنده به توصیه محمد باقری سردبیر مجله میراث علمی بر آن شدم تا در صورت امکان، مکان مزار خفری را شناسایی کنم. با توجه به اینکه قبلاً شنیده بودم مزار خفری در حوالی کتابخانه ملا محسن فیض بوده ابتدا از اهالی قدیمی آن محله پرس و جو کردم. همگی دو بقعه را به یاد داشتند اما از قبور داخل آنها اطلاعی نداشتند (بقعه شماره ۱ پیش از انقلاب تخریب شده است). آقای محمود افصحی (۶۸ ساله) که حدود ۵۰ سال پیش خود بقعه شماره ۲ را دیده و حدود ۳۰ سال در کنار آن زندگی کرده و داخل سردابه آن نیز رفته است، گفت: بقعه ساختمانی خشتی با

۱. مقصود بیگ از رجال سیاسی دوره صفویه در کاشان است. خانه‌اش که به خانه مقصود بیگی معروف است در محله سرسنگ کاشان (در شمال غربی میدان درب عطا) هنوز پابرجاست.
 ۲. اشراق، محمد کریم، «مولانا شمس‌الدین خفری»، وحید، ش ۱۱۴، خرداد ۱۳۵۲.
 ۳. ابوالرضا راوندی کاشانی از فقها و محدثان بزرگ شیعه در سده ششم و استاد ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن حسن طوسی (پدر خواجه نصیرالدین طوسی)، شیخ منتخب‌الدین رازی و ... بود. مزارش در خیابان بابا افضل کاشان -پشت مسجد جامع- هنوز پابرجاست.
 ۴. نراقی، حسن، آثار تاریخی شهرستان‌های کاشان و نطنز، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۲.
 ۵. باقری، محمد، از سمرقند به کاشان، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۵.
 ۶. بیات، عزیزاله، تاریخ تطبیقی ایران با کشورهای جهان (از ماد تا انقراض سلسله پهلوی)، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۴.

سقف مدور آجری در ابعاد حدود ۴ متر در ۴ متر و ارتفاع حدود ۵ متر بود؛ یک درب چوبی در ضلع جنوبی داشت و دارای یک سردابه بود که ۴ یا ۵ پله داشت. داخل سردابه سه یا چهار قبر با پوشش آجری بود. خاندان فتیحی از ملاکان زمین‌های اطراف بقعه ادعا داشتند در این بقعه چند نفر از اجداد خود را دفن کرده‌اند و این قبور آجری از آنهاست. حدود ۳۰ سال پیش سرانجام یک روز به علت بارندگی شدید، بقعه که ترک‌خوردگی هم داشت، کاملاً فرو ریخت و دیگر کسی آن را احیا نکرد و شهرداری وقت روی آن یک آبنما ساخت که هنوز پابرجاست.

سپس از برخی فرهیختگان کاشان پرس و جو کردم. استاد حسن عاطفی (۱۳۱۸-) - مؤلف، پژوهشگر و مصحح متون تاریخی و ادبی^۱ و دبیر ادبیات- به من گفت که آقای مصطفی فیضی (از فرهیختگان قدیم کاشان) در دوران جوانی به او گفته که این قبور را از نزدیک دیده است. همچنین حسن عاطفی از قول پدر بزرگش، آیت‌الله العظمی محمد غروی کاشانی (۱۲۷۵-۱۳۵۷ ش) و برخی افراد مطلع، نقل کرد که در زمان پهلوی برای ساخت برخی مکان‌های دولتی از جمله شهرداری (واقع در دروازه دولت) - شاید به دلیل صرفه جویی در مصالح- از سنگ مرمرهای نفیس بقاع قدیمی - از جمله این دو بقعه- و سنگ قبرهای نفیس قبور در قبرستان‌ها - پس از صیقل دادن، - در ساختمان‌ها استفاده می‌شده است. ممکن است فقط رویی از سنگ‌ها که در نمای بیرون دیوار ساختمان است صیقل داده شده و قسمت‌هایی از سنگ‌ها که درون دیوار است صیقل داده نشده و هنوز سالم باشد.^۲

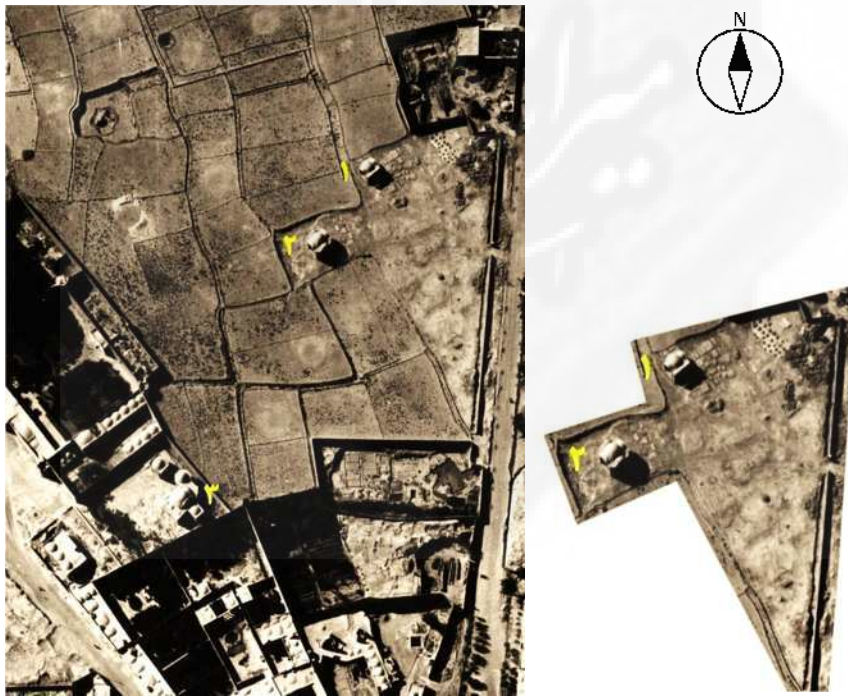
سپس به کمک آقای افشین عاطفی - مؤلف، مصحح و کاشان‌پژوه^۳ - و با مساعدت آقای مهدی هوشمندی - مسئول آثار تاریخی شهرداری کاشان- به نقشه هوایی قدیمی کاشان که در حدود سال ۱۳۳۴ شمسی (۱۹۵۶ میلادی) گرفته شده (۲۳ سال بعد از گزارش طهرانی و قبل از گزارش نراقی) و نقشه فعلی آن (آبان ۱۴۰۳) دست یافتم (بنگرید به تصاویر مقاله). با بررسی تمام مناطق اطراف درب عطا در نقشه قدیمی، به طور واضح این دو بقعه مشخص بود (موقعیت شماره ۱ و ۲ در نقشه قدیمی) و بقعه دیگری وجود نداشت. سپس برای مکان‌یابی دقیق دو بقعه دنبال مکان مشترک در دو نقشه بودم که خوشبختانه مقبره خاندان شیبانی کاشانی بدون هیچ تغییری در هر دو نقشه به وضوح مشخص بود (موقعیت شماره ۳ در هر دو نقشه). همچنین از موقعیت میدان درب عطا (موقعیت شماره ۸) هم می‌توان برای تعیین موقعیت بقعه‌ها استفاده کرد. با داشتن اطلاعات قبلی از تحقیقات محلی و با کمی دقت در دو نقشه مشخص می‌شود که در مکان دو بقعه و قبرستان کنار آن، یک

۱. از جمله: ورزشنامه فسطیوس بن اسکوراسیکه، دیوان بابا افضل (مشترک)، دیوان سنجر کاشانی (مشترک)، دیوان عبد علیشاه، دیوان مخلص کاشانی، فرس نامه و ارمان ادب.

۲. نگارنده در نمای جلوی ساختمان قدیمی شهرداری کاشان این سنگ‌های مرمر را از نزدیک مشاهده کرد.

۳. از ایشان تصحیح‌ها و تألیف‌هایی چون بزرگان کاشان (۳ جلد)، دیوان هاتف اصفهانی، مجموعه نامه کاشان و ... در دست است.

پارک کوچک (موقعیت شماره ۴)، یک حسینیه (موقعیت شماره ۵) کانون فکری کودکان و نوجوانان (موقعیت شماره ۶) و اداره ارشاد سابق کاشان را ساخته‌اند که بعداً با جابجایی اداره به کتابخانه ملا محسن فیض کاشانی (موقعیت شماره ۷) تغییر کاربری یافته است. با بررسی دو نقشه و گزارش افراد محلی مشخص شد مکان دقیق بقعه شماره ۲ در مرکز پارک است و مکان تقریبی بقعه شماره ۱ در شمال شرقی ساختمان حسینیه است که ممکن است کمی از کوچه کنار آن را هم شامل شود. نتیجه این تحقیق و گزارش، مشروط به اینکه گزارش حسن نراقی که خود تاریخ‌نگار و سال‌ها مقیم کاشان بوده و سید جلال‌الدین طهرانی درست و دقیق باشد چنین است: مزار شمس‌الدین محمد خفری در یکی از این دو بقعه بوده است که موقعیت فعلی آن، بالاتر از میدان درب عطا در حاشیه خیابان آیت‌الله سعیدی در مرکز یک پارک (پشت کتابخانه) یا قسمت شمال شرقی داخل حسینیه (جنب کتابخانه) واقع می‌شود.

نقشه هوایی سال ۱۳۳۵ ش

نقشه هوایی آبان ۱۴۰۳